

Elképzelem Kazinczy Ferencet, amint odaülteti a fiatal Kölcseyt a gyertya és a falra erősített fehér papírlap közé, mozdulatlanságra inti, majd gondosan végigvezeti írónját a fény és az árnyék választóvonalán. Keze nyomán kibontakozik az arc körvonala, homlok, orr, száj, áll, nézi az eredményt és eltöpreng a műfaj korlátain. Mert az árnykép nagyon pontos és nagyon pontatlan egyszerre: hűen megörökíti az arcélt – de csak az arcélt örökíti meg. XV. Lajos pénzügyminiszterének, Etienne de Silhouette-nek a találmányát a 19. század közepére kiszorították az egyre tökéletesedő dagerrotípiák. Vajda Jánosról is több fénykép maradt ránk, a róla szóló korabeli kritikák, későbbi visszaemlékezések és tanulmányok legtöbbször lapozgatva azonban mintha árnyékrajz bontakozna ki előttünk. Kemény és kontúros arcél, Vajda János, a magányos és mogorva ember, Vajda, a népnemzeti iskola üldözöttje, Vajda és Ady, Vajda, Reviczky, Komjáthy és a modern magyar líra születése... Mindez igaz, de csak része az igazságnak, számárlétra a piktornak. „Ha ahhoz értő ember a falon leveszi árnyékodat, kevésbé fog hibázhatni a festő” – írta Kazinczy Cserey Farkasnak.¹ Arcél és körvonalak, semmit sem változik, ha kitöltjük árnyalatokkal és más lesz mégis. Nem az igazi Vajda János, de legalább a fényképe.

1. Vajda János emlékezete: az árnykép kialakulása

Kedves dolog egy költőtől, ha élete vége felé járva olyan kulcsot ad életműve értelmezéséhez az utókor és az érettségire készülő diákok kezébe, amilyen Vajda Jánosnak *Az üstökös* (1882) című verse. Kedves dolog, ám öngyilkos gesztus is, mert a kép olyannyira találó és olyannyira erős, hogy minden mást eltakar; az egész életműre vonatkoztatja azt, ami annak csupán egy szakaszára igaz. Arra is csak bizonyos fenntartásokkal, hiszen Vajdát még életében (1896-ban) klasszikus költőnek nevezte Ignotus,² Prém József pedig már 1884-ben megállapította: miközben egy csoport kritikus jó húsz esztendeje folyamatosan szemére veti a kritikának, hogy Vajda Jánost nem akarja elismerni, addig a költő szinte észrevétlenül a legelső lírikusok közé emelkedett.³ Az elismerő sorok azonban szinte láthatatlanná váltak a Vajda által festett önarckép mögött, melynek vonásait nem kisebb személyiség erősítette fel és formálta saját képére pár évvel később, mint Ady Endre. Ősét tisztelte a Montblanc-emberben, versek és újságcikkek sorában idézte meg a magányos, a kívülrekesztett, a meg nem értett és szerelemtől kínzott

¹ KAZINCZY Ferenc, *Árnyékrajzolatok*. Szerk. és az utószót írta Z. SZABÓ László. Győr, 1981. 4.

² I.S. [IGNOTUS], *A klasszikus Vajda. Vajda jános költeményei*. Bp., 1896. In A Hét, 1896. 77.

³ PRÉM József, *Vajda János új kötete. Dal és beszély*. Bp., 1884. In: Koszorú, 1884. 43-44.

alakot, a látszat-magyarok között örök üldöztetésre ítélt igazi magyart. Márpedig Ady a konzervatívvá vált népnemzeti iskola utóvédharcai közepette újította meg a magyar költészetet és megnyilatkozásai természetes módon erősítették azt a már korábban kialakult ítéletet, mely szerint Vajda minden tekintetben Gyulaiék örök ellenlábasa és céltáblája volt. „Ady Vajdában szerette a nép-nemzeti iskolával már jó fél évszázaddal azelőtt szembeforduló költőt, aki éppen ezért az irodalmi élet peremére szorult” – fogalmazott például Varga József.⁴

Vajda sorsának ilyen megítélése természetesen nem teljesen jogosulatlan. Gyulai megtámadta a röpiratok szerzőjét, Gyulai nem támogatta, amikor pénzért fordult a Magyar Írók Segélyegyletéhez, Gyulai az *Alfréd regényét* Bulla János *Tündéröv* című költői beszélye mögé sorolta, Gyulai igyekezett megakadályozni azt, hogy versei megjelenhessenek a Kisfaludy társaság kiadásában... A népnemzeti iskola vezérkarával szemben álló fiatalabb nemzedék ez utóbbi eset nyomán szólalt meg először igazán hangosan, s a Vajdáról szóló elismerő kritikáknak később is állandóan visszatérő motívuma az, hogy Vajda meg-nem-értettségét, mellőzöttségét (költészetének szokatlan vonásai mellett) éppen Gyulaiéknak köszönheti. Mindez jól ismert és az 1860-as évek elejétől kezdve többé-kevésbé igaz is. Problematikusnak tűnik azonban számomra az, hogy a század utolsó harmadában született kritikák és a későbbi irodalomtörténeti értékelések egy része mindezt visszavetíti a szabadságharc bukását követő évtizedre. Ignotus emlegetett 1896-os kritikájában Vajda önmagába vetett hitéről és önbizalmáról, művészi törekvéseinek állandóságáról beszél. Már az 1850-es években volt ereje és bátorsága szembefordulni a népiességgel, pedig akkor a nemzet legnagyobb művészei még ennek az eszmerendszernek a jegyében harcoltak a velőtlen modernség, torz európeárság ellen. Költészete negyven év alatt semmit sem változott. „S ha mégis frissnek látjuk, modernnek és közénk valónak, megértjük, hogy teljesen mért nem hatott annak idején, mikor vagy három évtizeddel megelőzte korát.” Schöpflin Aladár 1912-es, Nyugat-beli nagy tanulmányában, már némi irodalomtörténeti távlatból, még sarkosabban fogalmaz: „...semmitől sem állott távolabb, mint Aranyéknak a népiest továbbfejlesztő tősgyökerességétől”.⁵ Egyedül Komlós Aladár állapította meg 1954-es monográfiájában, kissé talán saját maga is meglepődve egyes ritkán emlegetett Vajda-írások olvastán, hogy „Az 50-es években az ember néha már azt hitette volna, Vajda is csatlakozni fog a Deák-párthoz, amelynek vezérének nagyra becsüli és irodalmi képviselőivel szívélyes viszonyban van; az irodalom elvi kérdéseiről pedig úgy vélekedik, hogy Arany költészete mutatja a helyes irányt”.⁶ Az azonban, hogy a fő értékmérő Komlós számára a „jakobinusság”, a feudalizmus- és Habsburgellenesség, gyorsan visszavezeti az elvi ellentétek hangsúlyozásához; a jó tíz évvel később megjelent akadémia irodalomtörténet általa írt Vajda-fejezetében⁷ az iménti megállapításnak egyébként nyomát sem találjuk.

Nem meglepő mindezek után, hogy azt az embert, akiben a század utolsó harmadának modern költői még atyai mesterüket látták, a későbbi irodalomtörténészek már Reviczky és Komjáthy kortársaként emlegetik. Erre egyébként Bóka László is felfigyelt 1941-ben megjelent monográfiájában és figyelmezt-

⁴ ADY Endre, *Az irodalomról*, Bp., 1961. 16.

⁵ SCHÖPFLIN Aladár, *Vajda János*. In *Válogatott tanulmányok*, Bp., 1967. 273.

⁶ KOMLÓS Aladár, *Vajda János*. Bp., 1984 (2. kiadás) 123.

⁷ *A magyar irodalom története* IV. köt., szerk. SÓTÉR István, Bp., 1965.

tetett arra, hogy Vajdának életkora szerint inkább Petőfi, Jókai és Gyulai nemzedékében lenne a helye.⁸ A téveszme azonban makacsul tartotta magát, s a három költő egymás mellé került az 1960-as évek irodalomtörténeti szintézisében, az előbb említett akadémiai irodalomtörténetben is. Az utókorra tett hatásuk szempontjából ez természetesen érthető; még munkahipotézisként sem fogadható el azonban, ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen körülmények között, milyen írói szándékok jegyében, vagy éppen ellenében születtek Vajda Jánosnak azok a versei, amelyek nyomán az árnyképrajzoló utókor a századvégi modernnek kortársává emelte őt.

2. A Világos utáni évtized mérlege: józan számvetés és újabb illúziók

A szálak az 1850-es évekbe vezetnek vissza. Ez a kor úgy él a tudatunkban, mint a nemzeti tragédia sötét időszaka. A kiegyezés után színre lépett fiatalok, az 1840-es években születettek nemzedéke viszont, Arany Lászlótól Ásbóth Jánoson át a néhány évvel fiatalabb Reviczkyig, bizonyos nosztalgiával tekintett vissza erre az időszakra. A nosztalgia okai világosan feltáruznak az *Irodalmi bajok* című hosszabb tanulmányból, mely 1879-ben jelent meg a Havi Szemlében, aláírás nélkül, talán a szerkesztő Bodnár Zsigmond tolla nyomán. A kiegyezés utáni viszonyokat vizsgáló, igen alapos irodalomszociológiai eszmefuttatásnak számunkra most csupán a kiindulópontja érdekes, melyben a szerző összehasonlítja az önkényuralom időszakának irodalmi viszonyait az 1867 után kialakult állapotokkal. Annak idején minden író ismerte a vidék lelkes irodalompártolóit, leküldte nekik az előfizetési íveket, ők körbejárták a nemesi kúriákat és szinte mindenütt sikerrel jártak, mert „...becsületbeli dolognak tartotta a magyar művelt közönség, hogy pártolja irodalmát, támogassa a nemzet szellemi életét, jól tudván, hogy csak az a nemzet él, melynek derék irodalma van, a többi senyved, enyészik s végre el is tűnik”.⁹ A könyvek többnyire gond nélkül megjelentek, a hátuk mögött álló 700–1000 előfizető már biztosította a költségeket. A kiegyezés után viszont alapvetően megváltozott a helyzet. Az irodalom pártolása többé nem számított erkölcsi kötelességnek, az alkotmányos korszak beköszöntével a nemzet létét legitim államrend és törvények garantálták. A könyvet tehát „vegye az, akinek kell...” Az érdeklődés középpontjába az alkotmányos élet, a megyei és az országos választások kerültek, „...ezek és a szórakozások tényezői lőnek a mindennapi társalgás, érintkezés tárgyai”. A pártok politikai lapokat indítottak, tele egymással folytatott polémiákkal; „A nemzet figyelemmel olvassa őket és majdnem egészen politikában leledzik”. Ráadásul a politikai életet az elvtelen pálfordulások, a korrupció, a tisztátalanság jellemezte és a szép illúziók gyors szertefoszlásának időszakában a kor fiatal írói érthető módon tekintettek vissza nosztalgiával az önkényuralom tiszta viszonyaira.

Némi szarkazmussal mondhatnám azt is, hogy nosztalgiával tekintettek vissza az illúziók kialakulásának időszakára. Nem feltétlenül a sötét kétségbeesés jellemezte ugyanis az ötvenes évek elejének megnyilatkozásait sem; az öreg Vörösmarty utolsó verseinek pokoljárását általánosítani komoly hiba lenne. Mellette jól kivehető a megkönnyebbülés hangjai is: mégsem következett be a

⁸ BÓKA László, *Vajda János*. Bp. 1941. 15.

⁹ Havi Szemle, 1879. IV. köt. 152.

legrosszabb, élünk, megvagyunk, ráadásul megszabadultunk végre a légvárépítő fanatikusoktól, eljött a józan számvetés és a reális célok csendes megvalósításának időszaka. „...ha a magyar az erejéhez mért vágyak által törekszik sorsának naponkénti javítására, akkor... akkor nem fogja elérni, amit álomlátói neki jósoltak, de azért még boldog lehet.” – fogalmazott Kemény Zsigmond.¹⁰

Az illúzióktól való megszabadulás után pedig következhet az öntörvényű, szerves és egészséges nemzeti fejlődés, melyben nem csupán fontos szerepet szántak az irodalomnak, hanem egyenesen a fejlődés zálogát látták benne. Az *Irodalmi bajok* idézett soraiból is kitényt már, hogy az önkényuralom idejének előfizetője azért áldozott az irodalomért, mert hitte, hogy a nemzet fennmaradását a kultúrateremtő erő biztosítja, s ez az alapvetően Herderre visszavezethető gondolat valóban az 1850-es évek egyik legelterjedtebb közhelye volt. „...ma már minden értelmes tudja, hogy nemzeti létünket mindenekelőtt virágzó magyar irodalom által tarthatjuk fenn...” – írta például Tomori Anasztáz a Szépirodalmi Közlöny beköszöntőjében.¹¹ Hasonló megfogalmazásokat tucatszámra idézhetnénk. Érdekesebb viszont Toldy Ferenc gondolatmenete, aki ezt a nézetet a reformkor évtizedeinek törekvéseire visszatekintve fejti ki. Véleménye szerint az irodalom az elmúlt másfél évtizedekben felhígult, a könyvpiacot fércművek tömege árasztotta el, s ez elsősorban a politika iránti határtalan lelkesedés számlájára írható. Most viszont eljött az igazi nemzeti irodalom teremtésének időszaka, „...mely mint a nemzetiség fő emeltyűjének, a *nyelnek* leghathatósb kifejtője, nemesbítője és terjesztője, *ez idő szerint* fő tényezője megmaradásunknak, s mint közege a *tudománynak*, bennünket *beltartalmunk nevelése által* mindenek fölött képesít egy jobb, egy szebb jövőre, s biztosíthatja azon felsőséget, melyet a magyar eddig is csupán jellemi és szellemi nemesbsége által gyakorlott néptársai fölött”.¹² Ezzel Toldy lényegében a magyar irodalom 1830 körüli fordulatát deklarálta elhibázottnak, amikor is a nemzeti múlt és nemzeti jövő felett való herderies szellemű, eposzváró és metafizikus borongást felváltotta a jelen aktuális kérdéseire figyelő, Széchenyi művei által inspirált gondolkodásmód és irodalomművelés. A fordulat jól megfigyelhető Kölcseynél, aki 1826-ban még a nemzeti múlt vétkes elhanyagolását vetette kortársainak szemére (*Mohács, Nemzeti hagyományok*), fél évtizeddel később született *Huszt* című epigramájában pedig leírta híres sorait a múltba való borongás hiábavalóságáról és kiadta a hazát fényre derítő *Hass, alkoss, gyarapíts!* jelszavát.

Toldy persze azzal a nézetével, hogy a reformkori költészetet megmérgezte a politika, korántsem volt egyedül. Hasonló megfogalmazásokat lehetne idézni például Kemény Zsigmondtól is,¹³ Erdélyi pedig már 1845-ben arról értekezett, hogy a tévedező és történelmi távlatokat láttatni képtelen politikát az irodalom „fogja kivezetni egyenesb útra, biztosabb pályára”.¹⁴ Világos után nem volt szükség a népiességet politikai felhangokkal átszövő Petőfire sem. Az átideologizálás munkáját Gyulai végezte el 1855-ös nagy tanulmányában (*Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*), megtisztítva Petőfit mindattól a póriasságtól és társada-

¹⁰ KEMÉNY Zsigmond, *Forradalom után. Még egy szó forradalom után*. Bp., 1908.7–8.

¹¹ Szépirodalmi Közlöny, 1857. 1. szám. okt. 4. 1–5.

¹² TOLDY Ferenc, *Ismét: tudomány, magyar tudós. Értekező levél Szontágh Gusztávhoz*. In Uj Magyar Múzeum, 1851. 469–486.

¹³ *Szellemi tér*. In *Élet és irodalom*. Bp., 1971. 230.

¹⁴ Vörösmarty Mihály. In: *Pályák és pálmák*. Bp. 1886. 147.

lomátalakító indulattól, amely tökéletesen illeszkedett ugyan a reformkor utolsó éveinek világába, de amely teljes mértékben összeegyeztethetetlen volt a szabadságharc bukása után formálódó népnemzeti irodalomfelfogással. Ez utóbbi ugyanis a húszas évekhez és a szerves fejlődés eszméjéhez való visszatérést jelentette abban az időszakban, amikor Európában már egyre inkább a pozitív gondolkodás volt napirenden, s amelyhez az ötvenes évek elején, az illúziókkal való józan leszámolás és a tényekkel való számvetés jegyében egy pillanatilag mintha a magyar gondolkodók is csatlakoztak volna. A húszas évek ideáljaihoz való visszatérés az oly megkönnyebbülten félredobott politikai illúziók helyett azonban újabb illúziók melegágya lett. Abban reménykedtek, hogy a magyar irodalom és vele szoros összefüggésben a magyar társadalom fejlődése elszigetelhető a kritikusan szemlélt nyugat-európai jelenségektől, s most végre sikerül az öntörvényű szerves fejlődés útjára lépni. Ebbe az illúzióba ringatta bele magát Kemény is, amikor röpiratának központi gondolatát, mely szerint a magyar nép természetétől idegen az erőszakos felfordulás, a forradalom, ilyen sorokkal igyekezett alátámasztani: „A mi óriás rónánk a mérföldekre eső falvakkal a gazdag, de különvált és népesítetlen pusztákkal, a homokutakkal, a nesztelen vidékkel, hol csak a méla és szagatott szélzsebaj, a pásztorfütyű és a nyájkolomp töri meg néha az ünnepi hallgatást [...] még évtizedek múlva sem lehet arra alkalmas, hogy a közlekedést egész gyorsasággal hagyja magán átvonulni és a lakosokat azon éber érintkezésbe hozza egymással, mely könnyűvé teszi a clubbok és associatiók összpontosított, titkos és egybevágó működését”.¹⁵

A külvilágtól elzárt magyar világ illúziója ez; ugyanaz a hit, amely Gyulai tollát is mozgatta, amikor 1855-ös Szépirodalmi Szemléjének második részében azt igyekezett bizonyítani, hogy a modern Európa társadalmi viszonyai ugyan általában már nem teszik lehetővé eposzok keletkezését, de Magyarország kivétel, mert a magyar nemzet mindig élénken érdeklődött múltja iránt, kereste és várta a régi időkbe vezető műveket, az új idők tanait mindig igyekezett beilleszteni régi erkölcei, hagyományai közé. „Nekünk nincsenek éhező gyármunkásaink, kik mohó hévvel olvassák az »Örök zsidó«-féle regényeket, sem annyira nagy városaink, hogy belőlök a romlottság képeit egész gyönyörűséggel szedhesse a regényíró.”¹⁶ A magyar vidéken folyó primitív és régies élet pedig éppen megkönnyíti a naiv epikus helyzetét.

Gyulai ezzel a véleményével korántsem állt egyedül. A népnemzeti iskola irodalomszemléletében közismerten az eposz áll a műfajok csúcán, s közismert az az izgalom és várakozás is, amellyel éppen e szempontból figyelték Arany költészetének alakulását. Az, hogy egy objektív epikus formát részesítettek ilyen kitüntetett figyelemben, bizonyos mértékig megintcsak a pozitívizmussal rokon jelenségnek tűnik.¹⁷ Valójában azonban egy olyan formát helyeztek előtérbe az objektív műfajok közül, amely alkalmas volt az ideálisnak tartott és alapvetően pozitívizmus-ellenes irodalmi és nemzeti mitológia szolgálatára. Az így kialakított műfaji hierarchia pedig, melyben a líra éppen úgy leértékelődött, mint a regény, alapvetően elavult volt és minden bizonnyal belejátszott abba, hogy a pozitívizmus Magyarországon nem járulhatott hozzá olyan mértékben a líra

¹⁵ KEMÉNY Zsigmond, *Forradalom után. Még egy szó forradalom után*, 21.

¹⁶ GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok 1854–61.* Bp., 1908. 100.

¹⁷ SZAJBÉLY Mihály, *Az 1849 utáni „líraellenesség” érvei és forrásai.* In: *Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában.* Szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., 1988. 58–78.

megújulásához, mint a francia parnasszisták (például Leconte de Lisle) szimbolizmust előkészítő költészetében.¹⁸

3. Vajda János irodalommal szembeni elvárásai a kiegyezés előtt

Vajda újságírói munkája során nem csupán vezércikkeket, tárcákat és glosszákat tett közzé, hanem kritikai és esztétikai írásokat is. Szorosabb értelemben vett publicisztikai írásaival ellentétben azonban, melyeknek 1864 előtt született része egybegyűjtve és kommentárok kíséretében olvasható a kritikai kiadás hetedik kötetében, ezek hiteles szövegét keresve még mindig a korabeli lapokhoz kell visszanyúlni. A kritikai kiadás ugyanis nem jutott el közrebocsátásukig, a Kozocsa Sándor által sajtó alá rendezett vastos kötet¹⁹ pedig, bár címe összes műveket ígér, valójában hiányos és sok tekintetben megbízhatatlan; hiába keressük benne például *A szépről a szépekhez* (1857) című nagy, több részletben megjelent tanulmányt, a négy esztendővel később ugyancsak folytatásokban napvilágot látott *Széptani leveleknek* pedig lemaradt az utolsó része. Az alábbi fejtegetések során főként e két írásra támaszkodva igyekszem Vajda és a népnemzeti iskola, ezen belül is elsősorban Gyulai irodalomszemléletének összefüggéseiről néhány gondolatot megfogalmazni, tudatában annak, hogy a további kutatások megállapításait minden bizonnyal finomítani fogják majd.

A szépről a szépekhez voltaképpen programcikk, vagy legalább annak indult, hiszen első része Vajda frissen indult lapja, a *Nővilág* élén jelent meg 1857 januárjában. Felütése szinte Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című regényének hangulatát idézi: „Gyönyörű paradicsomkertei a szép magyar hazának, tejmézes folyamokkal övezett, isten-áldott boldog kúriák, ti hajdani kis királyságok, fölmagozva bizodalmas, barátságos burjánnal, betetőzve szép vad-rózsákkal, körülöelve szerelmetes iszalaggal – ti egykor vidám, örömhangesztő fészkek, mért vagytok olyan szomorúk, mint a fellábon gunnyasztó gólya az őszi pusztaságon, melynek egyik szárnyát kegyelet nélküli vadász kezek törték el?” S folytatása is megfelel a józan számvetést igénylő, nemzet és irodalom sorsát összekapcsoló korhangulatnak. Az erő eljátszotta szerepét – fejtegeti Vajda –, a háború múltán a buzogányt el lehet tenni a család múzeumába, a padlásra. Az idő új gyermeket szült, örökifjút és halhatatlant: „Neve: szépművészet – származását veszi a görög istenektől, s hazája minden ország, minden ház, melyben művelt emberek laknak”. A szépművészetek fontosságát Vajda is a korban közhellyé vált herderi gondolatokkal igazolja. Kifejti, hogy valamennyi nép, még a legkisebb lélekszámú is, naggyá lehet, de csak a szép eszméje által. A perzsák és a mongolok kipusztultak, a görögök fennmaradtak. „Az egyes ember, valamint egész nép meghal és végkép elpusztul, ha a szépet nem imádja – azért nem földrajzi fekvés, nem számkisebbség hozza meg a népek halálát, hanem a szép eszméje iránti érzéketlenség, vagy vétkes hanyagság.”

Vajda eltöpreng azon is, hogy vannak-e még esélyei a klasszikus eposznak a 19. században, és gondolatmenete egyáltalán nem áll távol Gyulai Pál imént ismertetett nézeteitől. Abból indul ki, hogy az *Iliász* a görög nép alkotása, a költő

¹⁸ MARTINO, Pierre, *Parnasse et symbolisme*. Paris, 1970. Ezt a kérdést hamarosan egy külön tanulmányban szeretném kifejteni.

¹⁹ VAJDA János, *Összes művei*. Bp., é. n. [1940].

csak mester, aki az egésznek alakot adott. Hőseposz azonban a nemzet életének csak egyetlen sajátos pillanatában születhet, a gyermekkor és a felnőttkor határán, amikor még egyszerre bír gyermeki szívvel és férfijakkal – e kettővel pedig csak a görögök rendelkeztek. *A Roland ének* keletkezése idején a franciák szíve még gyermeki volt, de hiányzott a férfijak; „...mai nap minden európai nép bírja a másik főkelléket: a férfijakat – de többé nincs meg s nem is lehet a – gyermeki szív!” Az az általános kultúrpezzimizmus, amely szavaiból mindezek után kicsendül, természetesen már távol áll Gyulaitól: „...hiszem azt, hogy az emberiség gyermekora a lyrát, ifjúkora az eposzt, férfiúi érett kora a drámát alkotta meg – Dávid, Homér és Shakespearban. – Minek nevezzük e szerint a jelent, melyben újra a lyra a legkiválóbban mívelt költészeti ág? Talán újra megifjult? Azt hiszem, a jelenkor oly vén ember, ki gyermekké lett, – síró gyermekké – az egykorinak vidámsága, elevensége, szüzi épsége nélkül.” A lírával szemben megfogalmazott fenntartások természetesen megint csak összefüggésbe hozhatók a korban általánosan tapasztalható „líraellenességgel” és az eposz-tanulmányában gondolatmenetének végkövetkeztetésével váratlanul szembeforduló Gyulaira emlékeztet Vajdának az az eljárása, hogy mindezek után kijelenti: az ifjúsággal való érintkezés, az Iliász olvasása mégiscsak megifjíthatja az új költészetet.

Gyulainak persze, amennyiben figyelemmel kísérte a Nővilágban megjelent részleteket, elsősorban nem is Vajdának (a gondolatmenet fordulata által egyébként is tompított) kultúrpezzimizmusa, hanem a magyar népköltészetéről kifejtett álláspontja ellen lehetett kifogása. Vajda azt a véleményét, hogy a modern korban már nem jöhet létre a görög eposzokhoz hasonló közösségi alkotás, a következő sorokkal igyekezett alátámasztani: „A nép maga megszűnt költő lenni. A nép költészete nem dalokban, versekben van, hanem a cselekvésben. Költői élet nincs többé – együgyűséget találunk ugyan faluinkon, de az még korántsem költészet, és a babona, a tündérrege nem zavarható össze a görögök mythoszával, mely tulajdonképpen azok – vallása volt.” Gyulai és vele együtt az egész népművészeti iskola ugyanis, miközben visszanyúlt az 1820-as évek eszményeihez, szívesen elfeledkezett a *Nemzeti hagyományokat* fogalmazó Kölcseynek arról a meglehetősen keserű megállapításáról, hogy az újabb népdalokban a régmúlt eseményei helyett „...csak a felfüggesztett rablónak, s a szerencsétlenül járt lánykának emlékezete forog fenn”,²⁰ így rájuk szerves irodalmi fejlődést alapozni lehetetlen. Vajda viszont Kölcsey tanulmányát talán nem is ismerve lényegében ugyanerre a megállapításra jutott és levonta belőle azt a következtetést, hogy a szép hazai meghonosításáért, az örök életet és halhatatlanságot biztosító nemzeti kultúra megteremtéséért nem saját hagyományainkhoz, hanem az európai kultúra közös bölcsőjéhez, az antik görög művészethez kell mintát és főként szemléletmódot keresve visszafordulni.

Tette ezt már csak azért is, mert az Iliászra és a görög drámairodalomra, egészen pontosan Aiszkhülosz *Leláncolt Prométheusz* című tragédiájára való hivatkozással saját költői hajlamait, az érzékiség és a szenvedélyek ábrázolását is legitimálhatta és bevonhatta e nemzeti kultúrateremtő folyamatba. „...a hajdankor nagy alakjait nem a beteges szenvelgés, hanem az őstiszta érzékiség teremtette, s maga a görög mythologia és művészet az érzékiség szüleménye, melynek romlása idézte elő a classicitas bukását, előidézte a kedély meghasonlását, és

²⁰ KÖLCSEY Ferenc, *Nemzeti hagyományok*. In: *Összes művei* I. kötet. Bp., 1960. 517.

teremtette a kételyt; leszármaztatta a humor füstfellegét a hajdankor aranyfellegeiből” – fejtegette Vajda. Majd rátért a szenvedélyek hasonló szerepének bizonyítására is: „... azt állítom, hogy a szépművészet azon népeknél nyert legtokélyesebb idomot, melyekben a szenvedély nagysága a legmagasb fokot érte el, melyekben a szenvedély, mint izzó parázs a katlan tartalmát, lángra gyújtja a szellem anyagát, a velőt, és e lángok a legemelkedettebb eszményképekké alakultak át. Míg az érzelgősség önmagát emésztő tüzeből legföljebb csak [...] lyra keletkezik, addig a szenvedélynek cselekvésre indító sarkantyúja képzelmi lényeket, fogalmakat testesítő idomokat, eszményképet alkot magának. [...] ebből származott a mythosz, a valódi, a legmagasb költészet”. E sorok a kritika által meglehetősen értetlenül fogadott *Ildikó* című drámájának a bemutatója után, mintegy annak igazolásaként születtek. Az érzékiség és a szenvedélyek ábrázolása azonban jelen volt lírájában is; az utókor épp emiatt emlegeti verseit szívesen, kiemelve, hogy azok milyen nagy mértékben eltérnek a népnemzeti iskola lírával szembeni elvárásaitól. S ez igaz is; a figyelmet csupán arra szeretném felhívni, hogy Vajda, idézett sorainak tanúbizonysága szerint, éppen a Gyulaiék által is sürgetett kultúrateremtés számára igyekezett saját törekvéseit szalonképpessé tenni.²¹

A *Szépről a szépeknek szerzője* tehát gondolatmenete alaptéziseként ugyanúgy elismételte a nemzeti létnek és a nemzeti kultúrának a korban közhellyé vált összefüggését, mint a népnemzeti iskola gondolkodói. A kifejtés során persze számos állítása kivívhatta volna Gyulaiék ellenérzését. Kapcsolatuk azonban ez idő tájt még szinte harmonikusnak mondható. A *Nővilág* 1857. október 4-i számában Vajda meleg hangon emlegette Gyulai *Szüretem* című költeményét²² és szívesen közölte írásait is a lapban, akárcsak Arany János munkáit.²³ Sőt még négy évvel később, a *Széptani levelek* bevezető részében is pozitív példaként emlegette Gyulaiat, akinek szokatlan állításai miatt igaztalan támadásokat kellett elviselnie.²⁴ Pár oldallal később azonban kritikával illeti Arany folyóiratát, a *Szépirodalmi Figyelőt*, amiért annak „rendes udvari ítése”, Szász Károly elvtelenül dicséri egy fiatal költő tehetségtelen verselményét. A dolog háttérében valószínűleg az áll, hogy a lap hosszú és elismerő kritikákat közölt a kor középszerű költőiről, míg Vajda *Vészhangok* című kötetére mindössze két oldalt szánt.²⁵ A *Széptani levelek*ben található oldalvágás még nem érintette közvetlenül Aranyt, aki maga is szerkesztői jegyzetben határolta el magát kritikustól, Vajda azonban a *Csatárban* tovább csipkedte a *Figyelőt*, az április 11-i számban már valóban durván és gúnyosan.²⁶ Arany sértődötten válaszol, a viszony végérvényesen elmergesedik közöttük, majd következik Gyulai kegyetlen kritikája az *Önbírálatról*. A nézeteltérés mögött Komlós elvi ellentétet, nemzeti függetlenség és polgári haladás kérdésének eltérő megítélését sejtí, ²⁷ én inkább a személyes ellentétek (ellenszenvek) szerepét emelném ki. Az *Önbírálatot* fogalmazó Vajda és a szöveget kímélet-

²¹ Arra a kérdésre, hogy Vajda görögség-élményét összefüggésbe lehet-e hozni a parnasszisták pozitívizmus által inspirált görögség-élményével, a további kutatásoknak kell választ keresni.

²² VAJDA János, *Összes művei*. VII. kötet. *Publicisztikai írások* 1. S. a. r. MIKLÓSSY János, SERES József, M. VARRÓ Judit. Bp., 1979. 166.

²³ KOMLÓS Aladár, *Vajda János*, Bp. 1984 (2. kiadás) 114.; BÓKA László, *Vajda János*. Bp., 1941. 80.

²⁴ *Széptani levelek*. In: *Vajda János Összes művei*, S. a. r. KOZOCSA Sándor. Bp., é. n. [1950] 1774.

²⁵ V.Ö. Vajda János, *Összes művei*. VII. kötet, 886.

²⁶ VAJDA János, *Összes művei*. VII. kötet. 451.

²⁷ KOMLÓS Aladár, *Vajda János*. 164.

lenül ízeire szedő Gyulai kétségtelenül eltérő módon ítélte meg a korabeli magyar társadalom helyzetét, a pillanatnyi helyzetértékelés különbözősége azonban nem takarhatja el azt, hogy elvi szinten ez idő tájt sokkal kisebb volt a különbség közöttük, mint azt feltételezni szoktuk.

Világosan kiderül ez a *Széptani levelek* gondolatmenetéből is, melynek lapjait forgatva úgy tűnik, mintha Vajda még közelebb került volna a népnemzeti iskola irodalomszemléletéhez. A szerzőt elsősorban a megváltozott politikai helyzettel párhuzamosan átalakult irodalomművelés készítette megnyilatkozásra. Attól tartott ugyanis, hogy az 1850-es évek végétől, Ausztria közismert külpolitikai kudarcainak hatására szabadabbá vált légkörben a költészet „a politika vak engedelmességű szolgájává szegődik”.²⁸ Toldy Ferenc nem egészen egy évtizeddel korábban még úgy nyilatkozott, hogy a reformkori irodalmat a politika szolgálata tette tönkre, Erdélyi rosszalta, hogy a művészet „Homér lantjával akarja bevégezni a trójai háborút”²⁹ és a bukás után senki sem bánta, hogy a költészet kiszabadult a politika szolgálóleányi szerepéből. Vajda most attól félt, hogy megismétlődik a múlt, s nyilván ezért tartotta szükségesnek az egészséges nemzeti költészet kritériumainak megfogalmazását.

Négy évvel korábbi gondolatmenetéhez képest a legfőbb változás a „görögös” szemléletmód „népiessé” alakulása, a népköltészet felértékelődése. Alapállása természetesen változatlan, írásának elején megismétli a kultúra nemzetfenntartó szerepéről szóló közhelyet, példákat sorol arra, hogy az egyes „néptörzsek” értékét szellemi erejük határozza meg. „Ez egyszersmind vigasztalásul szolgálhat oly csekély számból álló néptörzseknek, mint mi vagyunk, mert nagyon ösztönző a tudat, hogy nincs elzárva előttünk a dicsőség útja, s csekély számunk dacára [...] mi is magunkra vonhatjuk a nagy világ figyelmét s kiérdemelhetjük tiszteletét.”³⁰ A szellemi élet kiművelésében pedig az irodalomnak van alapvető szerepe. Vitatkozik azokkal, akik a magyar nemzet keleti származására való hivatkozással ünneplik a nemzeti hibákat és bizonyítani igyekszik a kereszténység kultúra-teremtő és nemzetmegtartó erejét, szemben a keleti vallásokkal. A magyarságot hagyományai már ezer év óta a kereszténységhez kötik, s természetesebb rokonságban van „nyugottal, mint kelettel”. Korát átmeneti kornak, a kiforrás időszakának tartja, amikor a magyarságnak, anélkül, hogy megtagadná eredetét, ki kell vetni magából minden olyan régi elemet, amely az előrehaladást gátolja. Ilyen káros keleti örökséget lát a szóvirágok kedvelésében, e nézőpontból ítéli el a petőfieskedők tevékenységét és példákkal bizonyítja, hogy ahol az üres frázisokat annyira kedvelik, mint nálunk, ott hiába várunk nagy drámák megszületésére. A helyzet mégsem reménytelen: „Én ugyanis azt látom, hogy nálunk a szorosabb értelemben vett nép aránytalanul több szerencsés, illetőleg valóbb értékű elemeket rejt romlatlan ősi lényében, mint a közel négyszázados természetlen politikai viszonyban demoralizálódott úgynevezett úri, vagy helyesebben kaputos réteg”. Míg korábbi tanulmányában még a falvakban tapasztalható együgyűségről beszélt, addig most csodálatosnak tartja, „...hogy a tanulatlan nyers nép költői ábrándjaiban nagyobb törekvés, több hajlam mutatkozik a valódiság, okszerűség, kerekdedség, értelmesség, szóval: klasszicitás iránt, míg a képzetesebb osztályt pattanós frázisok, csillogó-villogó szóvirágok, erőltetett élcek után kapkodni

²⁸ *Széptani levelek*, id. kiad. 1775.

²⁹ *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból*. In: ERDÉLYI János, *Válogatott művei*. Bp., 1961. 284.

³⁰ *Széptani levelek*, id. kiad. 1776.

látjuk”.³¹ Valamivel később pedig egyenesen *homéri szépséget* emleget a népköltészet kapcsán.

Az így jellemzett népköltészet már alkalmas lehet arra, hogy belőle igazán eredeti nemzeti költészet születhessen, s erre Vajda szerint az 1848-as jobbagyfelszabadítás megeremtette a gyakorlati feltételeket is. Ezzel a politikai tettel ugyanis a nemesi nemzet magához ölelte a népet és „...az eggyéolvadt két fél, úr és pór, mint az összeszedett fehér és piros szőlő – összeforr s új egész áll elő a két elemből. – És ez összeforradással születik újra harmadízben a magyar nemzet. – És a nemzet géniusza új lényeket, új alakot nyer. – A magyar jellem megtisztuland a szeles, viharos, kalandos fiatalság gyöngéitől; fölveendi a férfiúság tulajdonságait, s amennyit vesz az ifjúság rugékonyságából, annyival keményebb, kitaróbb, szóval erősebb lesz”.³² Ezzel természetesen új közönség is születik, amely elutasít minden egészségtelen, idegen elemet, és amelynek „...megjelentével veszi tulajdonkép kezdetét a nemzeti szellemi művelődés forradalma”.³³

Vajda jól láthatóan az 1820-as években közkeletű és a szabadságharc bukása után újra feltámasztott herderi gondolatkörben mozog itt megint, és optimistán foglal állást abban a Kisfaludy Károly évtizedéből ismerős, akkortájt sokakat kínzó dilemmában, hogy a magyar nemzet gyengélkedését gyermekbetegségnek, vagy az aggkor agóniájának kell-e tekinteni. Mindez alapvetően megfelel a népnemzeti iskola elképzeléseinek, sőt a helyenként már-már Szabó Dezsőre emlékeztető gondolatmenet és hangnem mintha föl is erősítené mindazt, amiben Gyulaiék hinni szerettek volna. Megfelelt értékítéletüknek az is, hogy Vajda a korábbi nagy költők, Berzsenyi és Vörösmarty teljesítményét, akik még nem táplálkoztak a népköltészetből, alapvetően Arany mögé helyezte. Megfogalmazta ezt már maga Gyulai is: „Négy költőnk van, kik a magyar költői nyelvet [...] tökélyre emelték [...] Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany. [...] Arany mindeniket felülmúlja. Ő tanult legkevesebbet nyelvészeink tévedéseiből, ő merített legtöbbet az eredeti népnyelvből és nálánál senki sem bírja jobban nyelvünk plastikaiságát, zenéjét, erejét anélkül, hogy nagy művészete mesterkéeltséget árulna el. Igaz, ő nem elegáns, de annál több, mert hű és igaz; nem ragyogó mert erős; nem keresi a naívságot, méltóságot, könnyedséget, mert megtalálja”.³⁴ Az azonban, ahogyan Vajda beszélt ugyanerről, már nem feltétlenül lehetett kedvük szerint; talán nem lesz érdektelen Gyulai után az ő szavait is szó szerint idézni.

„Bár még 1848 előtt túnt fel, mégis Arany e legutóbbi évtizednek uralkodó költői egyénisége. – Nem oly nagy tehetség, mint Vörösmarty vagy Petőfi, s kétségkívül ezek költői ere jóval gazdagabb – de együttes hosszú keresés után ő lelte meg a leghelyesebb utat. Amazok az Attilák, kik tízszer annyit hódítottak; az ő országa kisebb, de már ebben megmaradunk, s az utódok feladata lesz többet hódítani hozzá. – Azok nagy erények, csekély hibákkal. Ő kisebb, de már – mondhatni – hiba nélkül. [...] szerényebb, de tán gazdagabb; szigorúbb, de biztosabb; alacsonyabb, de izmosabb. [...] Nem titán és nem bír istennel kikötni, de nem is veszít csatát. – Benne legtöbb az összhang, leghelyesebb az arány – szóval: jelleme legkövetkezetesebb. – Nem bámulatos, de tiszteletreméltó.”³⁵

³¹ Széptani levelek, id. kiad. 1784.

³² Széptani levelek, id. kiad. 1790.

³³ Széptani levelek, id. kiad. 1788.

³⁴ Szépirodalmi Szemle (1855). In: GYULAI PÁL, *Kritikai dolgozatok 1854-1861*, 127.

³⁵ Széptani levelek, id. kiad. 1793.

Vajda értékítélete szerint tehát Arany nagysága csupán relatív; nem a csúcson, hanem a kiindulóponton, ahonnan új tartományok meghódítására lehet elindulni. Ez persze logikusan következik fejlődéelméletéből, hiszen imént ismertetett víziója szerint a magyar nemzet az újjászületése utáni pillanatban, egy felfelé ívelő periódus kezdetén van. Utóbbi gondolatával nyilván egyetértett kortársainak többsége, ám Arany költői érdemeit megkérdőjelezhetetlennek tartották. Gyulai bevallotta az ő epikus munkáinak nyomán fogalmazta meg a hazai verses elbeszélő költészet perspektíváival kapcsolatos optimista álláspontját. Ebben lehetőségként ugyan benne rejlik Arany korábbi epikus teljesítményének a meghaladása is, de Gyulai és kortársai inkább a kiteljesedésre vártak, azaz Arany meghaladását elsősorban magától Aranytól várták, és valószínűleg nehezen viselték, hogy egy önjelölt költő a Toldi szerzője érdemeinek leszállításával saját költői felfutása előtt egyengesse az utat. Gyulai alighanem kellemetlen akarnokot fedezett fel a korábban „ifjú tehetség”-nek³⁶ nevezett Vajdában; a 60-as évek elejétől egyre nyilvánvalóbbá váló ellenszenvének minden bizonnyal itt rejlik az oka.

4. Vajda János szépirodalmi munkái 1: az elmélet szolgálatában

Amikor Vajda a népnek a társadalomba való beemeléséről, s az ezzel járó megújulásról ír, nyilván saját népi származása is ott van hátsó gondolatai között. A programirat valóban testre szabott és ha végigtekintünk a megelőző évtizedben született munkáin, akkor megállapíthatjuk, hogy költészetét már korábban is a benne kifejtett elveknek megfelelően igyekezett alakítani. Legelső könyvalakban megjelent munkája egy Arany nyomdokain készült epikus mű volt, a *Béla királyfi* (1855). Gyulai mindjárt megjelenése után megállapította, hogy „Vajda tulajdonképp naív, azaz népies eposzt akart írni”, és ha hibáira éles szemmel hívta is fel a figyelmet, irányát azonban nem kárhoztatta, és kritikájának végkicsengése is pozitív: „Általán véve az egész mű egy még meg nem alakult költészet tisztulatlannal, de erős nyilatkozása, s van benne valami meglepő, mi várakozást s igényeket gerjeszt”.³⁷ Már maga az a tény, hogy Vajda epikával, méghozzá történeti epikával foglalkozott, mutatja a kor elvárásainak hatását, vonzódását az objektív műfajok felé. Emellett többször adott közre történeti balladákat, románcokat, rövidebb elbeszélő költeményeket (*Balassa Menyhért*, 1854; *Imre herceg*, 1854; *László vitéz*, 1854; *Visegrádon*, 1856; stb), kísérletezett népies elbeszélő költeménnyel (*Bojtár Bandi*, 1855), és a hun történetből választott témát, amikor drámaíráásra készült (*Ildikó*, 1857). Ezeket a munkáit ma nemigen szokás emlegetni, vagy ha mégis, akkor csak úgy, mint a hangját kereső Vajda János kevésbé sikeres próbálkozásait. És ez az értékítélet végső soron meg is állja a helyét – csupán azt kell látnunk, hogy nem ösztönös hangpóbákról, hanem nagyon is tudatos életmű-formálásról van itt szó, ami ráadásul korántsem ért véget az ötvenes évekkel.

Vajda jól tudott franciául, kora modern francia költőit, a parnasszistákat és Baudelaire-t, az 1857-ben megjelent *A romlás virágait* mégsem emlegette. Róluk úgy tűnik, sohasem vett tudomást, azonnal fölfigyelt viszont Victor Hugo két évvel később napvilágot látott *Századok legendája* című munkájára és a Nővilág

³⁶ Szépirodalmi Szemle, id. kiad. 128.

³⁷ Szépirodalmi Szemle, id. kiad. 132.

1860. február 12. számában megjelentette a *Le parricide* (Az apagyilkos) című rész fordítását. Érdeklődésében osztoztak kortársai is. Tóth Kálmán már a megjelenés évében ismertette a könyvet a Budapesti Szemlében és egy részletet le is fordított belőle.³⁸ A következő számban pedig Arany és Gyulai barátja, a népnemzeti irányzat szürke eminenciása, Szász Károly méltatta hosszan a francia író alkotását,³⁹ majd két évvel később kötet formában is megjelentetett belőle egy válogatást (*A Századok legendájából Hugo Victortól*, 1862), terjedelmes előszó kíséretében.

Victor Hugo abban az időben III. Napóleon önkényuralmának politikai száműzöttjeként a normand tengerpart mellett fekvő, de angol fennhatóság alatt álló Jersey (1852–55), majd Guernesey (1855–1870) szigetén élt. Hajlíthatatlan következetessége nyilván rokonszenves volt a Világos utáni Magyarországon. A *Századok legendája* mégsem elsősorban szerzője személyének köszönhette gyors hazai recepcióját, hanem sokkal inkább a műfajának. Théophile Gautier, a parnasszisták vezéralakja, akinek Baudelaire *A romlás virágait* ajánlotta, *Les Progrès de la Poésie française depuis 1830* (1868) című nagy tanulmányában a következőképpen méltatta a *Századok legendáját*: „Franciaországban sokat panaszkodunk az eposz hiányáról. Valóban, a görögöknek ott az Iliász és az Odüsszeia, az olaszoknak az antikvitás idejéből az Aeneis, az új Itáliának az Isteni színjáték, az Örjögő Roland, A megszabadított Jeruzsálem, a spanyoloknak a Romancero és a Araucana, a portugáloknak a Lusiade, az angoloknak Az elveszett paradicsom. Mindezzel mi nem tudunk szembeállítani mást, mint a Henriade-ot, egy eléggé sovány dolgot [...] amely ráadásul olyan nyelven íródott, amelyet csak a tanultak értenek. Most azonban Victor Hugo, ha nem is egy szabályos, 12 vagy 24 énekes eposzsal, de sok apró cizellált, gondosan válogatott aranyérmével ajándékozott meg bennünket, melyekre ráveretett az elmúlt századok valamennyi korszaka és civilizációja. Ez a két kötet tulajdonképpen egy tucatnyi eposzt tartalmaz, de tömörített, gyors formában, egy ország vagy egy század színeit, jellemzőit és rajzát kicsiny térbe sűrítve”.⁴⁰ A magyar olvasót mindenekelőtt az a könnyedség töltheti el irigységgel, amellyel Gautier a nálunk is jól ismert problémáról beszél. Nem görcsöl, láthatóan nem ez jár állandóan a fejében és nem ennek megszületését várja epekedve, mint magyar kortársai. A francia költészet utóbbi évtizedek alatti fejlődését fölvezető majd száz oldalas tanulmányának csak az utolsó, tíz oldalas fejezetében, a modern törekvések részletes ismertetése után jut hely Hugónak. Öregedő, mégis erős és csodálatra méltó oroszlánhoz hasonlítja az akkor 66 éves író, és szívéből örül, hogy végre talán megszületik a francia nemzeti eposz – de a hiányra mintha csak abban a pillanatban döbbenne rá, amikor valaki vállalkozik a megszüntetésére. Szavaiból kiderül az is, hogy a *Századok legendája* esetében nem hagyományos hőskölteményről van szó, hanem az eposz modernizálásáról. Sok rövid epikus darabról, melyek tárgyat tekintve eléggé változatosak, eposzi megéneklésre a klasszikus szabályok szerint nem is föltétlenül alkalmasak, a munka egészéből pedig – éppen darabokra szaggatottsága miatt – hiányzik a klasszikus eposzi masinéria.

Vajdának viszont éppen e tulajdonságainál fogva adhatott biztatást és újabb ihletet epikai munkáihoz. Az évtizedfordulón született rövidebb elbeszélő költe-

³⁸ VAJDA JÁNOS, *Összes művei I. Kisebb költemények*. S. a. r. BARLA Gyula. Bp., 1969. 510.

³⁹ VAJDA JÁNOS, *Összes művei I. Kisebb költemények*. S. a. r. BARLA Gyula, Bp., 1969. 510.

⁴⁰ *Les Progrès de la Poésie française depuis 1830*. In: Théophile GAUTIER, *Critique artistique et littéraire*. Paris, 1929. 229.

ményein egyértelműen kimutatható Hugo hatása, és a párhuzamra fölfigyelt már a korabeli kritika is. 1860-ban megjelent *Vészharangok* című kötetéről így írt a Hölgyfutár: „Az elbeszélő nagyobb művek, mint A jáborfa regéje, Mit kongnak bongnak a harangok szintén erőteljes szép részekkel bírnak, de az egyiknek hangulata Poe Edgar csodaszép Hollójára, a másik itt-ott a Századok legendájának szellemére emlékeztetnek, anélkül azonban, hogy utánzásoknak lennének nevezhetők”.⁴¹ *A kiállhatatlan szépről* című töredékében az új hang és a népies tematika összekapcsolására tett kísérletet; e munka eredetileg *Bujdosó Bandi* címen és hősköltemény műfaji megjelöléssel kapott helyet a Nővilágban⁴². Vajda kisepikájának kétségtelenül legszebb darabjai ezek. Hugo tehát felszabadítólag hatott rá, s erre azért volt szüksége, mert elméleti célkitűzése, Arany kiteljesítve meghaladásának kísérlete a gyakorlatban inkább utánzáshoz vezetett, az ötvenes évek végére pedig már világosan látszott az is, hogy nemzeti eposzt klasszikus formában létrehozni lehetetlen feladat. Hugo újítása viszont új lehetőségeket csillanthatott meg: a mozaikszerű szerkesztésmódot, a hagyományos eposzi struktúra figyelmen kívül hagyhatóságát. Az a tény pedig, hogy a francia költők közül éppen a *Századok legendájának* a szerzője keltette fel az érdeklődését, egyértelműen jelzi, hogy ízlése változatlanul nem állt távol a népnemzeti iskolától.

5. Vajda János szépirodalmi munkái 2: az elmélet ellenében

Az eddig elmondottak összefoglalásaként megállapítható, hogy Vajda János is osztozott abban az illúzióban, amely az ötvenes évek elején alakult ki a nyugati káros hatásoktól védetten és szervesen fejlődő magyar társadalomról és irodalomról, s amelyhez a Gyulai által képviselt népnemzeti iskola a következő évtizedekben is ragaszkodni igyekezett. Vajda a hatvanas évek legelejére világos értékrendet alakított ki, melynek része volt: (a) egy utópisztikus optimista látomás a magyar nemzet jövőjéről a nép 1848-as „nemzetbe emelése” után; (b) – kinyilvánítása annak, hogy az átmenet ugyan sok visszatetsző jelenséget hordoz, de ezek a forrongó, átalakuló állapot szükségszerű velejárói; (c) a feladat a letisztulási folyamat elősegítése, amelyben az irodalom mint a nemzeti lét záloga, meghatározó szerepet játszik.

Arany János munkásságát értékelve pontosan megfogalmazta azt is, hogy milyen irodalomra lenne igazán szükség, és saját munkásságát a kitűzött célnak megfelelően igyekezett alakítani. Utópisztikus elképzeléseit azonban nem sikerült megvalósítania, a magyar társadalom egyáltalán nem idealisztikus elképzeléseinek megfelelően fejlődött. A kornak azok a viszonyai, amelyeket átmenetieknek és letisztulásra váróaknak tartott, tartósaknak bizonyultak, ráadásul saját magának is szolgáltnia kellett őket, vagy ha úgy tetszik, kiszolgáltattotta volt nekik. Az irodalom üzletté vált, a közönség ízlését nem formálni, hanem kiszolgáltalni kellett. Vajda bízott abban, hogy a nép nemzetbe emelésével új közönség is született 1848-ban, amely elutasítja az ízléstelent és igényli az értékeset. Optimizmusát magyarázhatja az, hogy első verseskötetének (*Költemények*, 1856) igen nagy sikere volt. Ez azonban élete során többé soha nem ismétlődött meg vele, később mindig

⁴¹ VAJDA JÁNOS, *Összes művei I. Kisebb költemények*, 290.

⁴² VAJDA JÁNOS, *Összes művei I. Kisebb költemények*, 529.

küszködött az előfizetők gyűjtésével, harcolt a kiadókkal és Gyulaiékkal. Az irodalomból élt és emiatt engedményekre kényszerült: a régmúlt magyar történetébe kalandozó epikus költemények helyett verses regényeket írt, sőt verses tankölteményt (*A jó egészség és a hosszú élet titka*, 1886). Gyakran kirándult a kor legkeresettebb műfajának, a novellának a területére is, és ezek egy részét később kötetbe gyűjtve is kiadta – igaz, csak álnéven.⁴³ Mindennapjaihoz hozzátartozott az újságírói robot, annak a napi sajtónak a szolgálata, amelyet ékkortájt már egyre többen tartottak a költészet alattomos ellenségének, a közönségizlés megrontójának. Élete második felében (1860–97) mindössze 87 lírai verset írt, átlagosan évente nem egészen hármat.

Kényszerű engedményeket tett tehát, de célt mégsem ért. Bár időnként relatívan igen magas honoráriumokat vett fel, nem sikerült meggazdagodnia, létbiztonságot teremtenie; ez pedig annál is inkább érzékenyen érinthette, mivel Ginát éppen vagyontalansága miatt veszítette el. S éppen ez volt az, ami más irányba is eltérítette teoretikus irodalomestményétől. Míg a megélhetés kényszere a közönségnek tett engedmények irányába terelte, addig az elvárásainak éppen nem megfelelően alakuló korviszonyok és személyes sorsa fölötti elkeseredettsége, kielégíthetetlen szerelmi szenvedélye a közvetlen, lírai élménykifejezésre ösztönözte, azaz a művelni szándékozott epikától a líra, azon belül is a vallomásos líra irányába mozdította őt. Az *Ildikó* bemutatója után a szenvedélyeket és az érzékiséget még igyekezett irodalommal szembeni teoretikus elvárásai számára szalonképessé tenni; később erről már lemondott. Így születtek azok a versei, lényegében saját elméleti elvárásainak, tudatos költői törekvéseinek ellenében, amelyek alapján az irodalomtörténet-írás a modern líra előfutárai, Reviczky és Komjáthy mellé sorolhatta őt, és rávetíthette arcképére az egyszínűre satírozott árnyképet. Ez talán magyarázhatja mogorvaságát, elzárkózását a benne Gyulaiékkal szemben vezért kereső fiatal poéták elől is. Bizonyosan tudta, hogy nem az, akit fiatal rajongói látni szeretnének benne; jellemző, hogy munkássága csúcának 1883-ban született *Ábel és Aranka* című, népmesei hangú elbeszélő költeményét tartotta.⁴⁴

Mihály Szajbély

DAS BILD UND DAS SCHATTENBILD: JÁNOS UND DIE NACHWELT

János Vajda wird vom Anfang des 20sten Jahrhunderts an von der Literaturgeschichtsschreibung als der Vorläufer der modernen ungarischen Lyrik und als unmittelbaren Ahnen von Endre Ady in Evidenz gehalten. Aus dem Standpunkt der Wirkung aus die von einem Teil seiner lyrischen Gedichte auf die Nachwelt ausgeübt wurde, kann dieser Feststellung kaum ein Fragezeichen gesetzt werden, kann aber als Arbeitshypothese auch nicht angenommen werden, wenn wir wissen wollen, im Zeichen von welchen dichterischen Absichten seine Gedichte entstanden sind. Der vorliegende Aufsatz erforscht die literarische Anschauung von János Vajda, indem er in erster Linie auf die 1850er Jahre konzentriert und feststellt, dass János Vajda genau wie Pál Gyulai und die national-volkhafte Schule dem Schriftsteller wie auch der Literatur eine nationerhaltende Rolle zuschrieben und sich bewusst sein Lebenswerk im Zeichen des mit diesem Glauben verknüpften Erwartungssystems auszuformen bemühte. Er teilte sich mit in den Illusionen zu denen nach Világos der Anspruch auf eine nüchterne

⁴³ Elbeszélések. Írta Homonnai Béla, Bp. 1882.

⁴⁴ VAJDA János, *Összes művei* III. kötet. *Nagyobb költői művei*. S. a. r. BIKÁCSI László és PÓR Péter, Bp., 1977. 677–680.

Berechnung auf paradoxer Weise führte und beurteilte das Werk von Vörösmarty, Petöfi und János Arany auf ähnlicher Weise wie das Pál Gyulai tat. Er hielt über den letzteren, dass ihm die grossen Vorzüge und die grossen Fehler der Vorstehenden gleichermaßen fehlten: er hat wohl Vollkommenes geschafft, aber seine Vollkommenheit beschränkte sich auf einen engen Kreis. Er hatte die Absicht in Arany's Spur tretend und epische Werke veröffentlichend diesen Kreis breiter zu machen, in der Tat gelang er aber nur zur einer Epigonenliteratur. Das hat er wohl nie eingesehen, musste aber die bittere Erfahrung erleben, dass die ungarische Gesellschaft sich lange nicht in die Richtung seiner Erwartungen entfaltete. Seine Bitternis, auch von seiner Enttäuschung in der Liebe und von materiellen Sorgen bewegt, schlug sich in Gedichten nieder, die seinen eigenen Forderungen nicht entsprachen, umso näher aber zu den sich am Jahrhundertende entfaltenden modernen symbolistischen Bestrebungen, zum Werk und Tätigkeit des um mehrere Generationen jüngeren Gyula Reviczky und Jenő Komjáthy standen.